

Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto AM 2012. – *The church seen from the south.*

TYRSTED KIRKE

HATting HERRED

Historisk indledning. Sognet, hvis nordre halvdel nu udgør en sydlig forstad til Horsens, bestod oprindeligt af tre landsbyer, Tyrsted, Dagnæs og Dallerup.

Holger Rosenkrantz til Boller fik 1560 patronatsret over kirken,¹ og den forblev under Boller (fra 1672 en del af grevskabet Frijsenborg), indtil den overgik til selveje 1. juli 1921.²

Tyrsted har i det mindste siden 1500-tallet haft Uth (Bjerre Herred) som anneks. Sognet hører igen til Århus Stift, efter at det 1922–71 var en del af Haderslev Stift (jf. s. 1015).

Kirken ligger syd for landsbyen, der nu har udviklet sig til en bymæssig bebyggelse. På matrikelkortet 1819 (fig. 2) ses den på markerne ca. 400 m syd for den gamle bygade. Den fri belig-

genhed er opretholdt og sikret i planlægningen, og fra kirkegården er der stadig udsyn over det omgivende landskab mod øst, syd og vest.³ Kirkebygningen er rejst på en øst-vestvendt højning i et ellers ret fladt landskab; højeste punkt findes under tårnet, hvorfra terrænet har let fald øst-øst.

Kirkegården på den langstrakte banke har bevarer sine gamle skel på de tre sider, mens den fra 1954 etapevis er stærkt udvidet mod nord. Den hegnes af dobbelte, omsatte og græsklædte *kampestensdiger*. Det nordre skel markeres af en nyere stensætning, der samtidig tjener til at fastholde terrænet. Udvidelsen mod nord udgør et stort

rektangulært areal, hvoraf det ældste og sydligste afsnit (fra 1954) hegnes af de udflyttede kampesten fra det gamle norddige. De nyeste afsnit, anlagt af civilhortonom Volmer Rud Nielsen, omgives af bøgehække.

Kirkegårdens gamle *hovedindgang* er en køreport i øst, hvortil man tidligere kom ad en markvej fra landsbyen (jf. fig. 2). Den nuværende port med ganglåde, vel fra o. 1900, lukkes af jerngitterfløje mellem teglhængte piller af røde sten. I søndre dige er der adgang gennem en nyere gitterlåde.

Den murede og teglhængte *†kirkegårdsport* omtales 1676 som 'brøstfældig på mur og tække'.⁴ I 1800-tallet bestod den af en tømret port; provsten beklagede 1833, at bjælken eller 'hammeren' over den nye 'stakitport' var anbragt for lavt til, at en ligbære kunne bringes igennem.⁵ 1725 var den søndre *†kirkelåge* i stykker.⁶ 1854 var indsat en ny jernlåge i den nordre *†stette*.⁵

†Beplantning. Store elmetræer fra 1902 inden for digerne ses på et luftfoto fra o. 1950 (fig. 8).⁷ Træerne måtte fældes 1989 som følge af elmesyggen.⁸

Bygninger på og omkring kirkegården. Et *ligkapel* på pladsen øst for kirken, fra 1952, er et lille teglhængt rødstenshus, ombygget 1982. Det afløste et tømret *†ligkapel* på samme sted, opført 1902 af

bygmester Hans Conrad Hansen, Boller.⁷ Det var som i Skjold (s. 1462) en bygning med lavt, tjæret tag og rundbuet port i syd.

Et *sognehus* nordøst for kirken, oprindeligt bygget som *præstebolig*, er 2006 udbygget til en *sognegård*, et anseligt anlæg med kontorer, samlingslokaler og faciliteter til graverne (arkitektfirmaet Knudsen & Halling).

Sognets gamle *præstegård* ved Nordrevej, frasolgt 1968 (stuehuset) og 1986 (avlsgården), ses på matrikelkortet 1819 som et stort firlænget anlæg østligst i landsbyen (jf. fig. 2). Stuehuset er opført som grundmur »1842«, mens udhusene har afløst bindingsværkslænger fra o. 1790. I den tre tdr. land store have er mange ældre træer og en nøddegang, der 1924 regnedes for at være 150 år gammel.⁹

BYGNING

Øversigt. Kirken er en romansk frådstensbygning, bestående af kor og skib. Hertil er der i senmiddelalderen føjet et tårn i vest og et våbenhus i nord, og samtidig blev der indbygget hvælv i kor og skib. Kirken undergik en omfattende hovedreparation 1866-67, og vinduerne er ændret igen 1903. Bygningen er senest restaureret 1994-95 ved arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen og Bech-Jensen. *Orienteringen* har ca. 10 graders afvigelse mod syd.

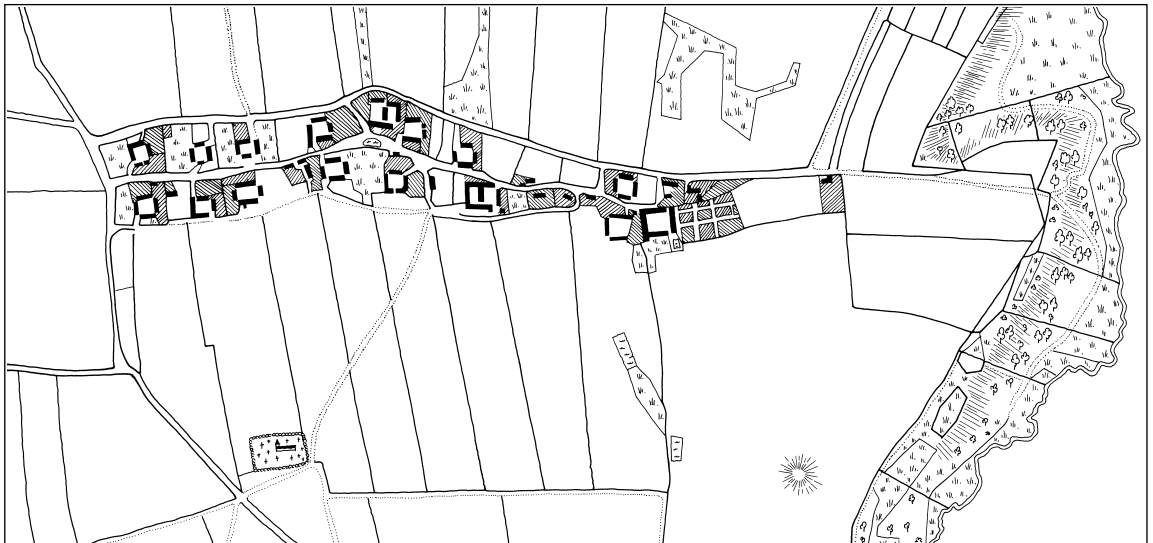

Fig. 2. Matrikelkort, målt af A. G. Tinghuus 1819. Tegnet af Merete Rude 2012. 1:10.000. – Cadastral map, 1819.

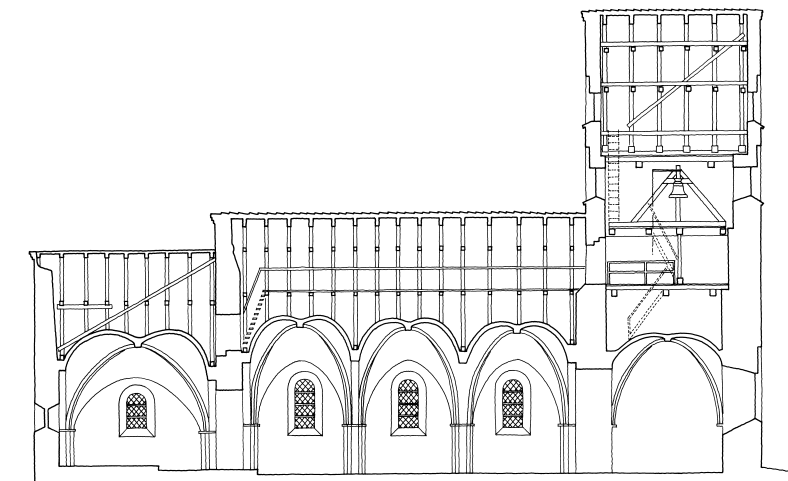

Fig. 3. Længdesnit set mod syd. 1:300. Tegnet af Merete Rude 2012 efter Ebbe C. Norn 1959 og Arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen 1993. – *Longitudinal section seen towards the north.*

Frådstenskirken har bevaret sine gamle mure, men murværket er ret forstyrret, og af detaljer er kun levnet nogle vinduer, der siden 1903 står som udvendige nicher. Den anonyme bygning er afsat med næsten rette vinkler, og koret udgør udvendig et kvadrat. Murene er rejst på en lav, nu stærkt eroderet, aftrappet *sokkel* af frådsten, der ses i korets nordside og i skibets østre del, men ellers er skjult af terrænet. Murværket studeres

bedst i tagrummene i de tre gavltrekanter (fig. 25), hvor der foruden de almindelige, lave skifter af frådsten stedvist er brugt rejste 'flager' af mørkere sten. Gennembrydninger i skibets gavlspidser afslører, at murkernen som vanligt er af små runde marksten og lidt flint, støbt i en fed kalkmørtel (fig. 26).

Vinduerne har formodentlig været fordelt med tre i koret, hvoraf kun det østre er bevaret, og to i

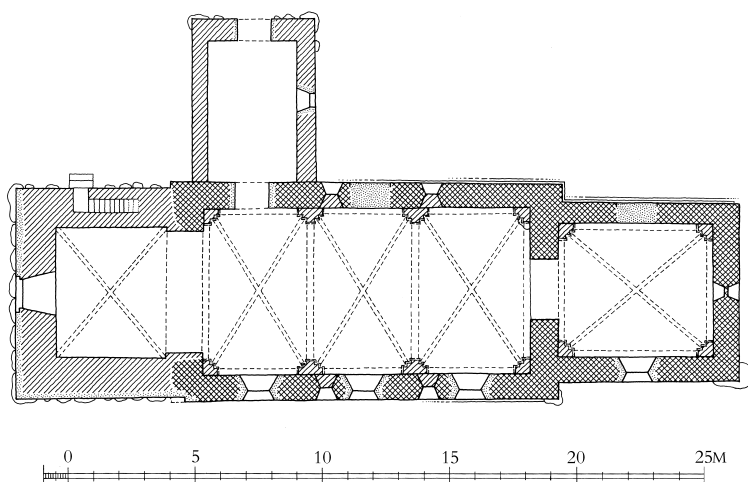

Fig. 4. Grundplan. 1:300. Tegnet af Merete Rude 2012 efter opmåling af Ebbe C. Norn 1959, suppleret af NJP. – *Ground plan.*

hver af skibets langsider, der er tilmuret i forbindelse med hvælvslagningen, men som siden 1903 står som udvendige blændinger. De rundbuede åbninger er udvendig 90-100 cm brede, korets kun 70 cm. Lysningen kan være lettere udvidet for åbningernes tilmuring.

†*Døre.* Norddøren er opslugt af en stor, rundbuet åbning. Den tilmurede syddør spores kun svagt under skibets vestligste vindue.

Indre. Den runde, forholdsvis smalle *kor*bue kan have bevaret sin oprindelige form, men er nu overpudset med cement og mangler vederlagsmarkering. Rummene har oprindelig været dækket af flade *†bjælkelofter*. Væggene over de indbyggede hvælv står pudsede med rester af hvidtekalk. Af de tre *gavltrekanter* er skibets østre 1866-67 gennembrudt af en stor, rundbuet arkade, muret af små gule sten. Vestre gavlspejs, der bærer tårnets østmur, er flikket og pudset på vestsiden ind mod tårnets mellemstokværk.

Senmiddelalderlige ændringer og tilføjelser er alle i munkesten og i munkeskifte. Hvælvene er formentlig indbygget i årtierne o. 1500, en datering, der også må være nogenlunde dækkende for våbenhus og tårn. Våbenhusets placering ved kirkens nordside må være bestemt af landsbyens beliggenhed.

De fire fag *krydshvælv*, et i koret og tre i skibet, er af den almindelige type i Århus Stift. De hviler på falsede hjørne- og vægpiller med afrundede kragbånd og på helstens skjold- og gjordbuer. En stor, flad syldsten under pillen i skibets nordøstre hjørne er synlig i gulvet, mens en tilsvarende under pillen i korets sydvesthjørne er påtruffet ved udgravning (jf. *†gulv*). Pillerne i skibet er rensset for puds og hvidtekalk. Hvælvene har overribber af halve sten på fladen med trin af bindere.

Det kraftige *tårn*, der er næsten jævnbredt med kirken, er rejst over en syld af store, liggende kampesten; østmuren, der noget tyndere end de tre frie mure, rider som nævnt på skibets vestgavl. Tårnet er i fire etager, idet mellemstokværket er delt i to. Gammelt murværk er fortrinsvis bevaret i nord, til dels også i øst, mens de øvrige facader præges af skalmuringer med munkesten, senest 1866-67 og 1900. Et parti øverst i sydsiden og midt i vestsiden, muret i krydsskifte, må være reparationer i 16-1700-tallet.

I tårnrummet, der dækkes af et samtidigt krydshvælv med vederlag i væggene, er vestvæggen af kampesten indtil en meter over gulvet. Rummet forbindes med kirken ved en bred, spids arkade og får lys fra vest gennem et stort fladbuet vindue i spidsbuet spejl. Der er adgang til de øvre stok-

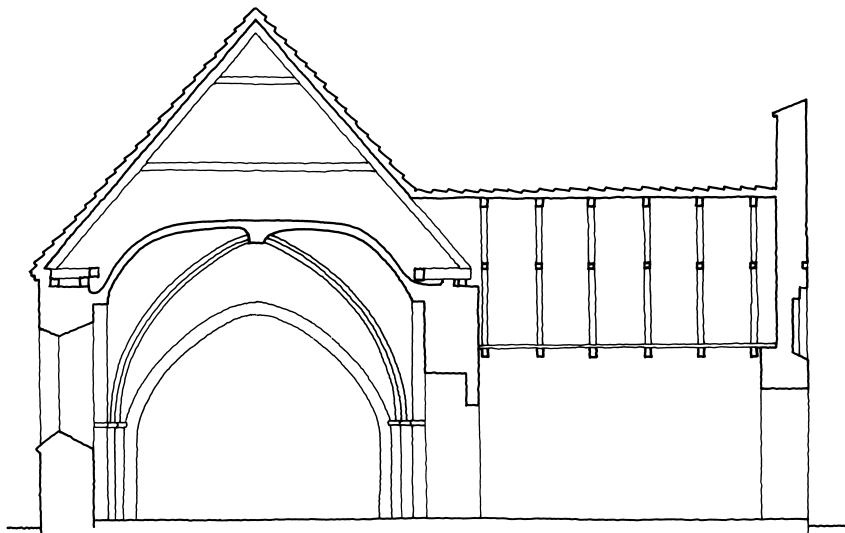

Fig. 5. Tværsnit gennem skib og våbenhus set mod vest. Tegnet af Merete Rude 2012 efter Ebbe C. Norn 1959. 1:150. — Cross-section through nave and porch seen towards the west.

Fig. 6. Kirken set fra nordøst. Foto AM 2012. – *The church seen from the north east.*

værk ad en *ligeløbstrappe* i nordmuren, hvis smalle, fladbuede dør er hævet et par trin over jordsmonnet. Trappen, hvis trin er beklædt med brædder, dækkes af et fladbuet hvælv og udmunder umiddelbart over hvælvet nær tårnets nordøstre hjørne. De tre frie mure er indvendig aftrappet op igennem tårnet, og i hvert tilbagespring hviler et bjælkelag. De to lave etager i mellemstokværket er kun sparsomt oplyst; den nedre får lys gennem en korsformet glug i en tilmuret, fladbuet åbning i et spidsbuet spejl i syd, den øvre gennem et fladbuet, ligeløbet vindue i nord. Af klokkestokværkets fire fladbuede og falsede glamhuller er det østre og vestre anbragt i spidsbuede spejl, og tilsvarende, mindre luger ses tillige i de to glatte gavlspidser. Søndre glamhul er nymuret 1866–67,⁵ men efterligner det nordre, der formodentlig har bevaret sin gamle form. Facader og gavlspidser er afsluttet med en profileret gesims, måske fra o. 1800.

Tårnet var ved synet år 1700 brøstfældigt på mur, tag og klokkeværk.⁶ 1863 ønskede provsten, at der indsattes fem(!) jernlåger i tårnets lydhuller.¹⁰ Efter omfattende skalmuringer 1866–67 (i

syd og vest) var facaderne til dels berappet med kalk, men ved en større istandsættelse år 1900 blev der både skalmuret og renset, så de røde munkesten atter kom frem.¹¹ Arbejdet udførtes af murermester Hans Conrad Hansen, Boller, under tilsyn af Frijsenborgs arkitekt, Carl Kiilsgaard. Murstenene blev leveret af Stenderup Teglværk.⁷

Våbenhuset, der er i blank mur, har i gavlen bevaret dele af en sengotisk blændingsdekoration (jf. ndf.). Der er adgang gennem en rundbuet, noget udvidet dør i nord; i et lille vindue i øst er 1854 indsat en spidsbuet støbejernsramme.⁵ Flankemurene er 1866–67 forsynet med en gesims i gule sten, svarende til den over den øvrige kirke. Huset i øvrigt fremtræder i den skikkelse, det fik ved en ombygning 1913, da tagryggen og træloftet blev hævet, mens gavlen, der da stod med en gesims fra o. 1800, blev forsynet med brynede kamtakker. Tegningen hertil (fig. 7) er signeret af Carl Kiilsgaard, Frijsenborgs arkitekt, der forinden havde ladet den gamle gavl opmåle.¹² Oprindelige er to *cirkelblændinger*, der flankerer en fladbuet og falset, nu tilmuret *†loftsluge*, udvendig

ca. 1,5×1 m. Herover er et kort savskifte, der er gentaget i de nye kamtakker. Ifølge kirkesynet var der 1715 afblæst 'en del sten på våbenhusets tag mod nord',⁶ der formentlig hentyder til en *†tagkam*. Denne må, at dømme efter blændingernes tilstedeværelse, have været kamtakket. Bjælkeloftet står gråmalet. 1833 var der intet loft.⁵ En muret *†bænk* ('muret fod') ønskedes fjernet 1860.⁵

Vedligeholdelse. Ifølge et syn 1675 behøvede tårnet 'nyt spændværk og tække'. Kirketaget var overalt brøstfældigt 'for tagsten og skældning' (understrygning). Over koret fattedes to tavler bly, og inden i kirken var 'hvælvingen' nogle steder revnet og vinduerne brøstfældige.¹³ 1716 var en del mursten nedfaldne af hvælvet over pulpituret, men ellers var kirken i forsvarlig stand ude og inde.⁶ Også 1815 meldtes den særdeles velholdt.⁵

Hovedreparationen 1866-67, der også omfattede inventaret, skal ses i sammenhæng med de renoveringer, som kirkeeejeren, lensgreve C. E. Frijs, i de samme år lod udføre på Frijsenborgs hen ved 30 landsbykirker,¹⁴ herunder de under Boller hørende kirker i Skjold, Stenderup og Uth. Det forestående arbejde blev drøftet ved provstesynet i 1863, hvor grevskabet var repræsenteret ved arkitekt F. A. Carlsen.¹⁵ Ved synet i sommeren 1866 'fandtes kirken under en hovedreparation', der var kom-

met så vidt, at der var lagt nyt tømmer over skibet. Og ved synet 25. juni 1867 var reparationen 'nu fuldført og kirken derved betydelig forskønnet'.¹⁶ Hvem der har haft ledelsen, vides ikke, men det er tænkeligt, at grev Frijs har gjort brug af murermester (bygmester) Peter Puck, Horsens, der få år senere arbejdede for ham i Uth (s. 1044 ff.).¹⁷

Ved istandsættelsen blev murværket pudset med cement ude og inde, og det i en sådan grad, at Fr. Uldall 1890 ikke fandt 'spor af kirkens oprindelige arkitektur', og det ikke kunne afgøres, om korbuen var oprindelig eller ej. Facader og gavle blev afsluttet med *gesimser* af gule mursten: to savskifter under udkragede skifter (jf. Skjold og Stenderup). Tagværkerne blev fornyet i fyr, og tårnet som nævnt skalmuret i syd og vest. Indvendig blev gulvene fornyet og hvælpiller og -buer afrenset for puds og kalk, så de herefter fremtræder i blank mur.

Efter reparationen stod bygningen 1867-1903 med store *†spidsbuede vinduer* med støbejernsrammer, et i hver side af koret, tre i skibets sydside, et i nord og et i vest. Udskiftningen af vinduerne var dog indledt nogle år forinden, idet skibets vestre vindue og de to i koret var indsat allerede 1853 og 1858.⁵

De nuværende *rundbuede vinduer*, smigede og med jernsprosser, må være kommet til ved en større *istandsættelse* 1903, og mens kirken endnu tilhørte Frijsenborg. Regnskabsbogens oplysninger er lakoniske, og den anfører blot, at murermester Hans Conrad Hansen, Boller, 30. oktober 1903 fik udbetalt en betragtelig sum, 1287,49 kr., for 'murerarbejde', og at maleren P. Rahbek nogle uger senere fik 967,11 kr. for en *†hvælvingsdekoration* (se ndf.).⁷ Ansvar for arbejdet og dermed vinduernes ændring kan have påhvilet Frijsenborgs arkitekt, Carl Kiilsgaard, der tre år forinden havde ført tilsyn med reparationen af tårnet. Ved ændringen af vinduerne blev de to nordlige åbninger tilmuret og kirken dermed ensidigt belyst fra syd. Samtidig fjernede man tilmuringen i de romanske vinduers ydre halvdel, så de som sagt nu står som udvendige nicher.¹⁸

En *restauration* 1994-95 (arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen) omfattede bygningsmæssige istandsættelser ude og inde, hvor det

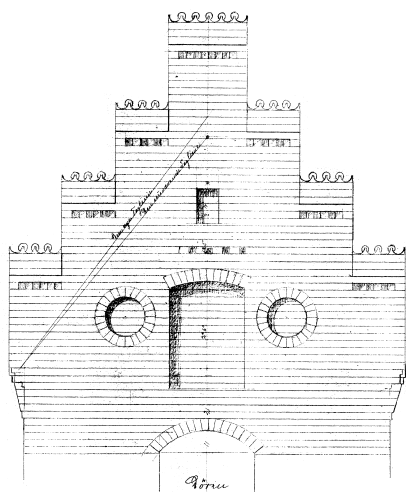

Fig. 7. Forslag til ombygning af våbenhusets gavle ved Carl Kiilsgaard 1913 (s. 1637). Tegning i Landsarkivet. 1:100. – Proposal for rebuilding of porch gable from Carl Kiilsgaard, 1913.

Fig. 8. Luftfoto af kirken og kirkegården set fra sydøst. Ålborg Luftfoto o. 1951. KglBibl. – *Aerial photo of the church and the churchyard seen from the south east.*

sårbare frådstensmurværk havde lidt overlast på grund af cementpuds og en behandling af væggene med kalk tilsat plasticbinder. Jernankre blev til dels udskiftet og korets tagværk sat i stand; samtidig blev der lagt en gangbro i skibets tagrum. I våbenhuset foretoges en mindre ombygning, og kirken fik nyt el-varmeanlæg.¹⁹

Gulvene er lagt med kvadratiske, gule og grå fliser fra 1866-67, i koret fornyet 1994 med rosafarvede fliser. Der er trægulv under stolene.

†*Gulve*. Ved en lille undersøgelse i koret 1994 påtraf man ved sydvestre hvælpille en ældre gulvflade af munkesten med overflade ca. 25 cm under nuværende gulvniveau. Stenene var lagt op imod en flad kampesten, der bar pillen, og mellemrummet var udfyldt med en grov, brun mørtel. Gulvet, der må være lagt i forbindelse med hvælvslagningen o. 1500, hvilede på en opfyldning af fast muldjord, mindst 25 cm tyk.²⁰

Tagværkerne er af fyr, lagt op 1866-67; i tårnet er genanvendt ældre egetømmer som spærsko og -stivere. *Tagene* er som i 1600-tallet tækket med tegl. Kun koret har bevaret sit blytag, der senest

er støbt om 1994, jf. *blystøbermærke* »Stoffregen / Struer / 1994«.

Opvarmning. Det nuværende el-varmeanlæg er installeret i forbindelse med restaureringen 1994-95, da det afløste et oliefyret luftopvarmningsanlæg fra 1959. Kirken har kunnet opvarmes siden 1880, da der opstilledes en kakkelovn ved skibets nordøstre hjørne med skorsten over skibets gavlspsids. Ovnene måtte udskiftes 1900, da den udviklede røg, så gudstjenesten ofte måtte aflyses. En kalorifer blev 1916 leveret af C. M. Hess, Vejle.²¹ – Kirken fik elektrisk lys 1922.²

†*Kalkmalede hvælvdekorationer*. 1) O. 1500(?). I korets gulv fandtes 1994 stumper af gråhvide kalkflager med maleri i rødt, gult og sort. Dekorationen er formodentlig udført umiddelbart efter hvælvslagningen, da der kun syntes at være et enkelt lag hvidtekalk over pudsen.²²

2) 1903, udført af P. Rahbek, København, og svarende til en lignende †dekoration, med murstensimitation og rankeværk, på buer og ribber i Stenderup Kirke, 1909 (s. 1666 med fig. 15). Den var overhvidtet nogen tid før 1978.

Fig. 9. Indre set mod øst. Foto AM 2012. – Interior seen towards the east.

INVENTAR

Oversigt. Samtidig med bygningen er kun den enkle romanske granitdøbefont, mens en interessant *klokke fra o. 1425–50 (nu i Nationalmuseet) bærer støbemærke for klokke- og grydestøberen Niels Eskildsen. Et sydtysk dåbsfad, fra o. 1550, er først kommet til kirken efter 1700, prædikestolen må dateres o. 1580, og alterstagerne er skænket 1693 af Anna Maria von Offenberg, grevinde af Frijsenborg og frue til Boller og Møgelkær.

Næsten hele den øvrige indretning er kommet til ved en gennemgribende restaurering i årene 1866–67. Det gælder den nygotiske altertavle, alterskranken, et krucifiks og salmenummertavlerne. Altersølvet fra 1911 er leveret af Rasmus Jensen, Horsens, og bærer giverindskrift for kirkeejeren lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs.

Farvesætning, indretning og restaureringer. Kirken er farvesat ved Erik Ring Hansen 1986, da inventaret fik en grøn grundfarve suppleret af rødt, sort, hvidt og blå. ²³ Den seneste restaurering 1994 var alene af konserverende art.

Af middelalderligt tøndstyr kendes en sengotisk taltavle med 'helgenbilleder' og en talterkalk med års-

tallet 1502, som oprindeligt var givet til Burkal Kirke (Tønder Amt).

1725 var taltavlen og prædikestolen, 'som man skulle forvente var kirken til sir, ganske gammel og slet forfalden'. ⁶ 1841 ønskedes taltavle, prædikestol og tistolestader malet, og efter restaureringen 1866–67 sagdes kirken at være 'betydeligt forskønnet' med 'afpudsning' af hele kirkens indre. ⁵ Formentlig har den dominerende farve herefter været tidens foretrukne egetræsårdring. Men 1888 tales der også om brug af en 'hensigtsmæssig kompositionsfarve', vel snarest en guldliggende metallegering. ⁵

Alterbordet er et panelværk fra 1986, 100×215 cm, 105 cm højt, afstand til østvæggen 75 cm. Det har fortil tre falske fyldinger, én ved hver kortsideside. Gråmalet med lidt guld. Bordet er sat omkring et ældre alterbord, også af panel, der snarest er fra 1866–67, og som har låger bagtil.

†*Alterklæder.* 1700 manglede alteret klæde, ⁶ og 1994 ønskedes anskaffet et nyt antependium. ⁸

Altertavle (fig. 10), 1866–67, ⁵ nygotisk, men med seks nyromanske søjler, at hvilke de fire bæ-

Fig. 10 Altertavle 1866-67 (s. 1640). Foto AM 2012. – *Altarpiece, 1866-67.*

rer det fremskudte midtstykke, som afsluttes af en indre spidsrundbue og en høj vimperg (prydgavl) med krabber. Den krones af en lille englefigur (jf. s. 1472), og gesimserne bærer fire små kors. I sidestykkerne rundbuefelter.

Det samtidige *maleri* af Jesus på korset er udført i olie på lærred og usigneret. Træværkets bemaling fra 1986 udgøres af en grøn grundfarve suppleret af rødt, sort og hvidt (søjler) samt indskrifter med gul fraktur på brun bund. I nordre buefeld læses: »Jeg er Livets Brød« (Joh. 6,35), i det søndre: »Jeg er det sande Vintræ« (Joh. 15,1). Under billedet og i

predellaen står: »Han er saaret for vore Overtrædelser og opreist til vor Retfærdiggørelse« (Es. 53,5).

Altartavlen er en udpræget Frijsenborg-tavle, udført efter samme model som Stenderups (s. 1667) og tavlen i Tolstrup Kirke (DK Århus 4783).

† *Altartavler.* 1) Sengotisk, omtalt 1716 som meget gammel og forfalden, 'bør erstattes af en ny'.⁶ 1771 kaldtes tavlen katolsk med 'slagdøre' (sidefløje) og helgenbilleder. Inskriptionerne var da 'aldeles udslidte'.²⁴ 2) 1788, udført af Thomas Zacho 'fra teglhuset' (ved Boller), der betales 'for en altartavle til Tyrsted Kirke at gøre af mit

Fig. 11. Altersølv, 1911, leveret af Rasmus Jensen, Horsens (s. 1642). Foto AM 2012. – *Altar plate, 1911, supplied by Rasmus Jensen, Horsens.*

egetræ med billedhuggerarbejde, sirater og maling og samme at opsætte 60 rdlr.' (Annette Hoff, *Boller Slot i 650 år*, 2012, 220). 1841 savnede altertavlen maling.⁵ I midten sås 1861 et maleri af Jesus på korset med Maria og Johannes nedenfor. Derunder fandtes bibelsprog, og i nordre fløj var udkåret en 'Davidsharpe med Lovens tavler', mens man i syd så en vinranke og derover 'et nyt Testamente opslået med græsk titel'. Øverst over midtskabet var der et 'forsynsøje' og over fløjene et englehoved.²⁵

Altersølv (fig. 11), 1911, leveret af Rasmus Jensen, Horsens.²⁶ Kalken, 21,5 cm høj, har ottetungget fod, skaftet er cylindrisk, knoppen gotiserende med rudebosses, som har graverede versaler, der danner navnet: »Jesus N« (Jesus af Nazaret). Bægeret er halvkugleformet med omløbende indskrift i middelalderversaler: »Anno 1911 er denne Kalk og Disk skænket til Tyrsted Kirke af Greve M(ogens) Krag-Iuel-Vind-Frijs«. På fodens underside Københavnsmærke, guldmedens stempel og gardeinen C. F. Heises mærke. Den tilhørende *disk*, tværmål 14 cm, har cirkelkors på fanen og på undersiden tilsvarende stempler som kalkens.

†*Altersølv*. En alterkalk fra 1502 havde på det 16-tungede »fodblad« en indskrift med »ophævet« munkeskrift (minuskler), der 1771 læstes:

»an(n)o d(omi)ni mdii iohanes nicolai presbiter fecit burcal ec(clesi)e fieri ad honore(m) dei pro salute sua cuius anima requiescant (!) i(n pace) amen« (i det Herrens år 1502 lod sognepræst Johannes Nielsen denne fremstille til Burkal Kirke (Tønder Amt) til Guds ære og for sin egen frelse, må hans sjæl hvile i fred, amen). Afskriften, som skyldes Søren Abildgaard, der har arrangeret den i tungeform, viser, at det meste af indskriften var samlet på én tunge; ved siden af den er antydnet andre tunger, der tyder på, at de lå skælagtigt over hinanden.²⁴ Altersølvet synes at være gået til nogen tid før 1910, da det hed sig, at Tyrsted og Uth Kirker deltes om ét sæt altersølv.²

En *†ske* af sølv blev leveret 1914 af Rasmus Jensen i Horsens.⁷

Sygesæt. (†)1) O. 1850, bevaret er alene Futteralet, der er af formskåret, blødt træ med rødt plysbetræk. Sort påskrift: »Tyrsted og Uth Kirke«. 2) O. 1960, af pletsølv med plasticflaske og etui af gråt syntetisk læder.

En *oblateske* er anskaffet 1986 fra Dansk Paramenthandel. Den er cylindrisk og mærket »Ster-

Fig. 12. Alterstager, 1693, skænket til kirkens beprydelse af Anna Maria von Offenbergs grevinde til Frijnsenborg og frue til Boller og Møgelkær (s. 1643). Foto AM 2012. – *Altar candlesticks, 1693, donated by Anna Maria von Offenbergs, Countess of Frijnsenborg and Lady of Boller and Møgelkær.*

Fig. 13. Dåbsfad, o. 1550, sydtysk med initialer for tidligere ejere (s. 1643). Foto AM 2012. – *Baptismal dish, c. 1550, South German with initials of former owners.*

ling«. 1857 ønskedes en ny *†oblatæske* indkøbt,⁵ og 1853 noterede kirkesynet, at der manglede en *†alterkande*, og at en ny burde anskaffes af sort porcelæn med guldkors.⁵

Alterstager (fig. 12), 1693, nu 44 cm høje. De har cirkulære, hvælvede fødder på kugletæer, cylindrisk skaft med midtring og en flad lyseskål med vaseformet forhøjelse fra 1800-tallet. På foden læses med omløbende kursivskrift: »Till Guds hellige Nafns ære og Tyrsted Kierckis Beprydelse ere disse Lüisestager af den høij og Welbaarnne Grefinde Anna Maria von Offenberg Grefinde til Frisenborg og frue til Boller og Møgelkiær beskickedede Anno 1693«.²⁷

En *syvstage* fra 1913, 52 cm høj, har på foden graveret: »Skænket 1913 af R. Knudsen og Hustru«.

En *messehagel* er nyere, vævet i rødt uldstof med vertikalt sribemønster. *†Messehagler*. 1842 manglede kirken en hagel, og 1868 ønskedes en ny anskaffet.⁵ 1912 betalte S. Landmark for at sy en hagel af mørkerødt silkefløj med guldkors og -galoner.²

Alterskranke, 1866-67, tresidet med afrundede hjørner, spinkle, drejede balustre og håndliste med hylde i blank eg. Balustrene er blåmalede.

Døbefont (fig. 14), romansk af gråflammet granit, 84 cm høj, kummens tværmål 75 cm. Foden har enkel baseform med vulst ved overgangen til det ganske korte skaft. Kummens underdel er konisk med tre omløbende vulster, herover cylindrisk med en spinkel vulst under munden. Fordybningen er harmonisk, og på foden ses rester af sort farve. Fonten står midt i korindgangen.

Dåbsfad (fig. 13), o. 1550, sydtysk med initialer for tidligere ejere, tværmål 64 cm. I bunden medaljon med bebudelsen og herom et ulæseligt minuskelbånd samt frise med hjort og hund og små stempler, der gentages på fanen. På denne er sekundært graveret et skjold med bomærke over initialerne »PS« og »KRD«, der må tilhøre tidligere ejere. Graveringen synes at stamme fra Christian IV's tid og viser, at fadet først i en senere tid er kommet til kirken, hvilket stemmer med en oplysning om, at fonten 1700 manglede bækken.⁶ 1908 var en 'pletteret' (af sølvplet?) *†skål* til dåbsfadet skænket af provstinde Georgine Nanny Cederfeld de Simonsen.²

En nyere *dåbskande* er af messing, 28 cm høj, med cylindrisk korpus, tud og låg med gæk. Under bunden mærket »S. Weitemeyer«. 1862 anskaffedes en *†dåbskande* af tin med låg.⁵

Fig. 14. Døbefont, romansk af granit (s. 1643). Foto AM 2012. – *Romanesque granite font.*

Fig. 15. Krucifiks, 1866-67, (s. 1644). Foto AM 2012. – *Crucifix, 1866-67.*

Krucifiks (fig. 15), 1866-67.⁵ Kristusfiguren, 92 cm høj, halvt står, halvt hænger dybt i armene med hovedet vendt appellerende opad. Den muskuløse krop er let bugtende og højre fod lagt over den venstre, som hviler på en fodstøtte. Lændeklædet er kort, naglerne overstore, og korsset har trekløverender og stråleglans omkring korsskæringen, hvorpå man læser Pilati ord. Krucifikset står i blank eg med forgyldte detaljer. Det er formentlig leveret af Niels Fjeldskov. På nordvæggen i skibets andet fag.

Prædikestol (fig. 16), o. 1580, stærkt normaliseret, i fire fag med arkadefelter, der har pilastre med profilkapitæler, kvaderdelt bueslag og svikler, der vekselvis rummer englehoveder og akantusløv. Postamentet har små profilmelter, frisen felter med vekselvis englehoved, bladværk og -masker. En tandsnitliste danner overgang til den profilerede, fornyede gesims. Prædikestolen står på en bærestolpe fra 1866-67 i skibets sydøstre hjørne med opgang fra samme tid langs triumfvæggen.

Bemalingen fra 1986 svarer til altertavlens men omfatter også lidt blåt. I felterne nærmest opgangen er med gul frakturskrift på sort bund anført skriftsteder, der kan gå tilbage til ældre bemalinger: 1) »Dit Ord er en Lygte for min Fod ...« (Sl. 119,105). 2) »I skulle drage Vand med Glæde ...« (Es. 12,3). 3) »Vorder Ordets Gørere ...« (Jak. 1,22).

1716 kaldes prædikestolen meget slet, 'bør forbedres',⁶ og 1759 var der under den en sten med 'en udhugget mand og nogle munke bogstaver' (gravsten nr. 1?).²⁸ 1833 manglede stolen et stykke af sin gesims, ligesom den trængte til at males,⁵ et ønske, der blev gentaget 1841.⁵ 1861 fik stolen en ny gesims, der blev betrukket med rødt fløj.⁵ 1952 blev der foretaget en sænkning af prædikestolen.²⁵

Stolestaderne fra 1938 har let skrå fyldingsryglæn og halsgavle, der har to fyldinger og en trekantet afslutning over tandsnit; den sidste er tilføjet 1986. Bemaling som altertavlen.

†*Stolestader*. 1716 var stolene meget brøstfældige, og to år efter sagdes en del mandsstole at mangle sæder.⁶ 1841 burde staderne males, og 1845 var træværket rådnet i 12 stole på begge sider samt 'i en mandsstol neden for prædikestolen'.⁵ 1866-67 indsattes nye stader med spærformet afsluttede gavle, ligesom der anbragtes †*hatteknager* på skibets sydvæg.⁵

En *armstol* til præsten er fra 1886 i rustik stil.⁵ Den står i blank, lakeret eg og har plads i koret nord for alteret.

To †*pengebøsser* til de fattige skulle 1857 indkøbes til opsætning ved indgangen, og 1864 anskaffedes en †*klingpung*.⁵

Et †*pulpitur* nævnes 1726, da det fik en ny trappe.⁶ Muligvis fjernet 1866-67 og senest o. 1890, da et nyt †orgelpulpitur blev opført.

Fig. 16. Prædikestol, o. 1580 (s. 1644). Foto AM 2012. – *Pulpit, c. 1580.*

Orgel (fig. 18), 1995, med 13 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Koppelfløjte 4', Spidsfløjte 2', Mixtur III-IV; tremolo. Svel-

leværk: Gedaktpommer 8', Rørfløjte 4', Quint $2\frac{2}{3}'$, Principal 2', Terts $1\frac{3}{5}'$, Obo 8'; tremolo. Pedal: Subbas 16'. Kopler: SV-HV, HV-P, SV-P. Facaden er tegnet af Vilhelmsen, Marxen og Bech-Jensen. I tårnrummet.

†*Orgler*. 1) 1890,⁵ bygget af Frederik Nielsen, Aarhus.²⁹ Facaden, i renæssancestil, udformedes af H. Estrup med udgangspunkt i en af orgelbyggerfirmaets standardmodeller. En sølvplade, der tidligere var opsat ved orglet, bærer inskriptionen: »Dette Orgel er skænket til Tyrsted Kirke Aar 1890 af Hans Mikkelsen og Hustru Ane Cathrine, f. Hermansen af Tyrsted Gud til Ære, Menigheden til Opbyggelse og Kirken til Pryd«. ³⁰ På samtidigt †pulpitur i tårnrummet, med spillebord i orgelhusets nordre gavl.³¹ Pulpituret bekostedes af kirkeejeren.⁵

2) (Fig. 17), 1937, med 13 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby & Horsens. Disposition: Manual I: Quintatøn 16', Principal 8', Rørføjte 8', Spidsføjte 4', Mixtur III. Manual II: Gedakt 8'³², Salicional 8'³², Nathorn 4'³², Nasard 2²/₃', Waldføjte 2', Ters 1³/₅', Oboe 8'³²; svelle. Pedal: Subbas 16'. Kopler: II-I,

Fig. 17. †Orgel, 1937, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby og Horsens (s. 1646). Foto Annelise Olesen 1974. – †Organ, 1937, built by Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby and Horsens.

II 4'-I, I-P, II-P. Manualomfang: C-g^{'''}, pedalomfang: C-f'. 1 frikombination. 3 kollektiver (mezozoforte, forte, tutti). Afstiller for Obo 8'. Pneumatisk aktion, keglevindlader. Klingende og stumme prospektpiber af tinlegering. En sølvplade i facaden bar påskriften »Skænket til Tyrsted Kirke 1937 af N. Nielsen Ladefoged og Mine Ladefoged. Dagnæs«. På forhøjning i tårnrummet, opstillet nord og syd for vestvinduet. Spillebordet var anbragt i den nordre gavl på orglets søndre afdeling.

Salmenummertavler, 1866–67, tre ens med spidsrundbuget afslutning, der rummer et kors. Til skydenumre af træ; malet som altertavlen. 1814 manglede fire sorte †salmenummertavler (til kridt).³³

To *præsterækketavler* er i det væsentlige ens, 173×105 cm, i kraftig profilramme med tandsnit og påskrift med gul fraktur på sort bund. 1) 1906, udført af en snedker Rasmussen fra Hammel og malet i brogede farver (rammen) af P. Rahbek fra København.⁷ 1920 fandtes tavlen i koret,² nu på våbenhusets vestvæg. 2) O. 2000, tilsvarende men med rammen i blankt ferniseret egetræ. Op hængt sammesteds.

Lysekroner, 1913, tre ens i barokstil med topfigur i form af en knælende engel, der holder en fakkel (*Vera Lux*).³⁴ På en af kronerne er på den store hængeskugle anført med skriveskrift: »Disse 3 Lysekroner og Lampetter blev Aar 1913 skænket Kirken af forhenværende Gaardejer i Tyrsted Rasmus Knudsen og Hustru Else Marie Knudsen født Nielsen«. I skibet med giverindskriften i midten. Tre lidt ældre †lysekroner var anskaffet 1904 og 1906.³⁵

Klokke, 1895, støbt af Jørgen Stallknecht i Horsens, tværmål 76 cm. Den har om halsen et profileret bånd med reliefversalerne: »Støbt til Thyrsted Kirke 1895«. På legemet et mærke med støberens navn »J. Stallknecht Horsens« og modsat under en grevekron initialerne »C.E.F.« for kirkeejeren Chr. Emil Frijs.

En tidligere *klokke (fig. 19–21) fra o. 1425–50 bærer støbermærke for Niels Eskildsen med to gryder (fig. 19), som han åbenbart også kunne

Fig. 18. Indre set mod vest. Foto AM 2012. – Interior seen towards the west.

Fig. 19-20. *Klokke, 1425-50, detaljer (s. 1647). I NM. Foto AM 2012. 19. Støbermærke for Niels Eskildsen. 20. Hoveder på hankene. – *Bell, 1425-50, details. 19. Founder's marks of Niels Eskildsen. 20. Heads on handles.

levere (Uldall, *Kirkeklokker* 164).³⁶ Den ret slanke klokke, tværmål 77 cm, har liste ved overgangen mellem legeme og slagring og om halsen en minuskelindskrift kantet af dobbeltlister: »help maria ista campana pertinet ecclesie thyrsted«

Fig. 21. *Klokke, o. 1425-50, med støbermærker for Niels Eskildsen (s. 1647) I NM. Foto AM 2012. – *Bell, c. 1425-50, with founder's marks of Niels Eskildsen.

(Hjælp Maria, denne klokke tilhører Tyrsted Kirke). Indskriftens begyndelse markeres af en lille utydelig medaljon, 20 mm i tværmål (sigil?). På legemet ses som indtegnede linjer (i kappen) det nævnte støbermærke (10,5 cm højt) mellem gryder (fig. 19). På modsat side er støbermærket gentaget (12,5 cm højt) og flankeres øverst af et latinsk kors mellem bogstaverne »i« og »f« (tv.) og en medaljon med den korsfæstede i 1300-tallets svungne form (tværmål 4 cm). Hankene smykkes med skæggede mandshoveder (fig. 20).

Klokken med dens anræbelse af Maria nævnes i Resens Atlas o. 1677 som et tydeligt vidnesbyrd om 'munketidens uvidenhed, råhed og overtro'.³⁷ Den tilhører en gruppe på syv fordelt i Jylland, på Samsø, Fyn og øer med samme støbermærke, hvis ejer identificeres ved navnet »Nicohlaus eskilii« på klokken i det nærliggende Tolstrup (DK Århus 4791).³⁸ Her ses også den samme medaljon med korsfæstelsen og samme hoveder på hankene. Den omtrentlige datering gives af Tolstrup-klokkens årstal 1430. Et skjold med pil, også i Tolstrup, tolkede Uldall som byen Stralsunds våben, og han ville derfor henføre støberen til denne by. Hans nordiske navn og klokkernes udbredelse (så vidt den er kendt) tyder vel mere på, at han har haft sit værksted for klokker og gryder i Danmark.³⁹ Afgivet 1895 til Nationalmuseet (inv.nr. D 3078).⁴⁰

En *†klokke*, der 1771 blev omtalt som nystøbt,²⁴ var 1894 revnet og blev omstøbt.⁵

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 22-24), o. 1275-1300, over Peter kaldet Kæller. Grå gotlandsk kalksten, trapezformet, 197×116/85 cm. I den glatslebne flade er i næsten hele stenens højde indristet en fremstilling af den døde stående i pilgrimsdragt. Herover er langs stenens hovedende ristet et bånd med gravskriftens majuskler (flere uncialer): »Petr(us) dict(us) Kællær« (Peter kaldet Kæller).

Han præsenterer sig frontalt stående, rejseklar med let adskilte ben og udadvendte fødder. I sin højre hånd holder han en palmegren, et tegn på, at den afdøde havde været i Jerusalem, i sin venstre en lang pilgrimsstav med to knopper foroven og me-

taltorn forneden. Det korte hår er fyldigt og bukket, fuldskægget trevlet, ansigtet harmonisk med en lige mund (fig. 24). Peter Kæller bærer handsker og er iklædt en kjortel, der er lidt mere end knælang, og som er samlet med et bælte. Ved det hænger en taske, som smykkes af en stor muslingeskal, det mærke, som pilgrimme bragte med hjem fra Skt. Jakobs grav i Santiago i Nordvestspanien. Over kjortlen bærer pilgrimmen en fodsid kappe, der er samlet foran brystet. Og om halsen har han et hængesmykke i form af et ligearmet kors. Kappen er ført ud over armene og danner som kjortlen store glat bølgede flader, der ender i folderør.

I Resens Atlas omtales stenen o. 1677 som en 'ligsten, hvorpå der er indhugget en mand med

Fig. 22-23. Gravsten nr. 1, o. 1275-1300, over pilgrimmen Peter Kæller (s. 1649). 22. Foto AM 2012. 23. Tegning af Magnus-Petersen 1887. — *Tombstone, c. 1275-1300, of the pilgrim Peter Kæller.*

Fig. 24. Peter Kællers hoved, udsnit af hans gravsten fra o. 1275–1300 (s. 1649). Foto AM 2012. – *Peter Kæller's head, detail of his tombstone from c. 1275–1300.*

en stav i den ene og en svøbe i den anden hånd sammen med disse ord Petrus Olaus Kæller'.⁴¹ 1771 udførte antikvaren og tegneren Søren Abildgaard to tegninger af stenen og oplyste, at den lå 'i gangen midt op mod koråbningen'.⁴² 1889 kunne J. B. Løffler publicere en ny, meget nøjagtig tegning, udført af Magnus-Petersen 1887 (fig. 23), og fremhæve, at stenen fortjente særlig opmærksomhed 'ved den kunstneriske takt og finhed i tegningen'.⁴³ Også Francis Beckett fandt i værket *Danmarks Kunst* fra 1926 stenen særdeles værdifuld: 'Skikkelsen er ypperligt indkomponeret på fladen, fylder den med kappens roligt svulmende omrids og med lokkehovedet og palmegrenen løftet op i indskriftfrisen'. Mens Løffler havde dateret stenen o. 1300, henviste Beckett bredt til '1300-tallets højgotik'.⁴⁴

1975 foreslog Bodil og Tue Gad, at Peter Kæller måtte opfattes som en professionel pilgrim, der havde fungeret som rejsefører og som stedfortræder for velstående pilgrimme, der havde betalt ham for at rejse i deres navn. De mente også at kunne bestemme navnet Kæller eller Kel-

ler som nedertysk (med betydningen kælderme-ster) og at kunne identificere ham med en Peter Kæller, »Petri Kællere«, der 1301 optrådte som vidne i et testamente til fordel for Esrum Kloster i Nordsjælland.⁴⁵ Deres tese og datering fulgtes 1982 af Niels-Knud Liebgott, der fremdrog yderligere materiale om professionel pilgrimsfart.⁴⁶

Derimod har Bente Jensen 1988 taget forbehold over for tolkningen af den døde som erhvervspilgrim, idet hun henviser til, at der fra og med 1200-tallet skete en løsning af muslingeskallen fra en entydig tilknytning til Santiago, idet den også blev et mere alment symbol for pilgrimsfart.⁴⁷ Peter Kæller kunne med andre ord være en 'almindelig', velstillet pilgrim fra sognet, der havde været i Jerusalem, og som nu lod sig afbilde på stenen i den pilgrimsdragt, han agtede at lade sig begrave i.⁴⁸

Gravsten over pilgrimme er sjældne, men en god parallel fra samme tid, der virkelig må have tilhørt en erhvervspilgrim, fandtes tidligere i Sorø Klosterkirke (*DK Sorø* 97).⁴⁹ Peter Kællers identifikation med den person af samme navn, som er nævnt i forbindelse med Esrum Kloster,

kan ikke være bindende. Og stenens mangel på arkitektonisk indramning og randskrift henfører den snarere til årene før end efter 1300. Både Løffler og Beckett behandler den sammen med andre indristede figurgravsten i Danmark, men få er så tidlige og så elegante.⁵⁰

Kvalitetsmæssigt kan stenen sammenlignes med de bedste vesteuropæiske og de endnu kostbarere sten, hvor tegningen er udført som indgravering i en messingplade.⁵¹ Når det gælder indristede gravsten, findes ikke mindst et værdifuldt jævnførelsesmateriale i Norge – dels i Trondheim, hvor man især brugte klæbersten,⁵² dels i Bergen og Vestnorge, hvor der også anvendtes gotlandsk kalksten.⁵³

Materialet i Peter Kællers sten er gotlandsk kalksten,⁵⁴ hvilket indskrænker mulighederne for, hvor indristningen kan være udført. Det kunne være sket på Gotland, hvor der var mange dygtige stenhuggere. Men det er snarere sket i en af de hurtigt voksende kystbyer i Nordtyskland, som importerede gotlandsk sten og videreeksporterede færdige gravmonumenter. Hverken på Gotland eller syd for Østersøen er det dog let at finde nære sidestykker.⁵⁵

Også til Danmark begyndte man i 1200-tallet at importere gotlandsk kalksten til forarbejdning af gravsten. Og som en tredje mulighed må derfor nævnes, at gravstenen er indristet herhjemme (i Horsens?), i så fald med al sandsynlighed af en udenlandsk stenhugger.

Stenens placering 1771 midt under korbuen er sikkert den oprindelige (over graven) og kan vidne om den afdødes lokale status (jf. s. 1593-94). Siden 1866-67 indmuret i våbenhusets vestvæg, sydligst.²

2) O. 1620, over Rasmus Hansøn præst og provst med sin kære hustru Karen Iensdatter. De levede sammen i et roligt ægteskab i 46 år, han var præst i 47 år og døde 1620, år gammel, hun døde år i sin alders år.

Rødbrun kalksten, 201×141 cm, med skråstillet versalskrift, der dels dækker stenens flade, dels har form af randskrift, som afbrydes i hjørnerne af medaljoner med englehoved. Et ikke ubetydeligt antal bibelcitater, typisk for præstesten,⁵⁶ lyder: »Esaia: xxvi,(20) Gack bort i it kammer mit folck ...«, »Iohan; xi,(25) Jeg er opstandelsen ...«,

»Iob xix ,(25) wii wede at vor frelsen lefver ...« samt som randskrift »Naar Christus som er eders lif obenbarer sig ... Col. III cap. (Kol. 3,4)«. Siden 1866-67 opsat imod våbenhusets vestvæg i nord.

Mindekranse. 1) 1895, egeløv med sløjfebånd, hvorpå skriveskrift: »Ved Hans Mikkelsens Jordefærd d. 22. Marts 1895 fra Medlemmer af Tyrsted Menighed«. Før i koret, nu i tårnbuens nordre side. 2) 1896, egeløv med sløjfebånd, hvorpå skriveskrift: »Pastor C. E. Otterstrøms Jordefærd d. 22. Mai 1896. Fra Tyrsted og Uth Menigheder«. Før i koret, nu i tårnbuens søndre side.⁵⁷

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1800-25, over ukendte. Liggsten af lys kalksten, 135×74 cm, med rester af skriveskrift. Nord for våbenhuset.

2) O. 1800-25, over ukendte, som nr. 1 og sammesteds.

3) O. 1841, over A. W. Breinholm, sognepræst til Thyrsted og Uth menigheder, *20. dec. 1779 i Odense, †29. jan. 1841 i Thyrsted. »Thyrsted og Uth Menigheder satte deres elskede Lærer dette (Minde)«. Støbejernskors, 111 cm højt, med antikvaskrift og trekloverender samt cirkulær udvidelse af stammen. I øvre korsende en sommerfugl. Nord for våbenhuset.

4) O. 1853, over jomfru Anna Regine Belofsky, *31. dec. 1795 i Horsens, †17. okt. 1853 i Thyrsted præstegård »efter at have været hen ved 18 Aar i Pastor Schmidts Hus hvor som blandt hendes egne«. Citat fra Matt. 25,91. Støbejernskors, 142 cm højt, med antikvaskrift og trekloverender. I øvre endefelt en sommerfugl, i tværrarmenes bladværk og på stammen et anker. Allernederst læses støberiets navn: »Stalknecht Horsens«. Korset står øst for koret op ad diget.

5) O. 1854, over gårdmand Frederik Jensen af Dagnæs, *1800, †25. marts 1854. Han var gift 1. gang med afdøde Kirsten Pedersdatter af Eriknaur med hvem han avlede seks børn, hvoraf ét er dødt, 2. gang med Birte Marie Nielsdatter, som skænkede ham to sønner, hvoraf én modtager ham hisset. Citat fra Visd. 3,9. Støbejernskors, 144 cm højt, med antikvaskrift og trekloverender, øvre arm endvidere med en sommerfugl, tværrarmene med bladværk. Stammen har en cirkulær udvidelse til teksten, og nederst læses støberiets navn »Stalknecht Horsens«. Nord for koret.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56–58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59–62. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv*. Synsprotokol 1970 ff.

NM. *Håndskrifter*. Fr. Uldall, Om de danske landsbykirker VI, 69 f. (1890, 1901). – *Notesbøger*. Søren Abildgaard IX, 16 f. (med tegning af Peter Kællers gravsten). – *Indberetninger*. Sognepræst P. A. V. Freuchen 1924 (præstegård); Olaf Hellvik 1978 (kalkmalet hvælvdekoration); Birgit Als Hansen 1994 (udgravning i koret).

Tegninger og opmålinger. *LAVib*. Opmåling af våbenhusgavl før ombygning (o. 1913); forslag til ombygning af samme gavl ved Carl Kiilsgaard 1913.

Horsens Museum. Forslag til orgelpulpitur og opstilling af orgel ved Hector Estrup 1890; opmåling af klokke 1895; opmåling af kirken ved Ebbe C. Norn 1959 (plan og snit).

NM. Tegninger af Peter Kællers gravsten 1771 ved Søren Abildgaard og 1887, usigneret (Magnus-Petersen); samme gravsten, udateret og usigneret; døbefont ved P. Knudsen; tryk af generalplan for kirkens istandsættelse ved arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen og Bech-Jensen 1993 (plan og snit).

Litteratur. Henry T. Kjær, *Tyrsted kirke*, udg. af menighedsrådet, Horsens 1980 (forkortet *Kjær 1980*; udnytter kirkens synsprotokol 1862 ff.).

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og Ole Beuchert Olesen (orgler). Engelsk oversættelse ved James Manley: Oversættelse fra latin ved Peter Zeeberg. Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet juli 2012.

¹ *KancBrevb* 1. febr. 1560.

² *LAVib*. *Bjerre-Hatting Hrd.s provsti*. Synsprotokol 1901–22 (C 36.3).

³ Et nyere hus uden for kirkegårdens sydvestre hjørne er erhvervet og nedrevet af kirken 2002.

⁴ *Frijsenborg Godsarkiv*, Hammel. Syn over grevskabet efter Mogens Friis 1675 (løbenr. 266).

⁵ *LAVib*. Bjerre Hrd.s provsti. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803–18 (C 35A) og *Bjerre-Hatting Hrd.s provsti*. Synsprotokol 1833–1901 (C 36.4–7).

⁶ *LAVib*. *Århus bispearkiv*. Kirkesyn 1700–1803 (C 3.1166–76).

⁷ *LAVib*. *Boller og Møgelkær godsarkiv*. Regnskabsbog for Skjold, Stenderup, Tyrsted og Uth kirker 1897–1925.

⁸ *Kirkens arkiv*. Synsprotokol 1970 ff.

⁹ NM. Indb. ved sognepræst P. A. V. Freuchen 1924.

¹⁰ Antallet fem skyldes formentlig, at det sydlige glam-

hul var tilmuret, og at man også benyttede de små åbninger øverst i gavlspidserne som lydhuller.

¹¹ *Uldall 1901*.

¹² Opmåling og tegning i *LAVib*.

¹³ Jf. note 4.

¹⁴ Jf. Kjeld de Fine Licht, »Frijsenborgkirker«, *Strefflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*, Robert Egevang (red.), Nationalmuseet 1979, 199–211.

¹⁵ Arkitekt F. A. Carlsen har dog næppe haft med selve udførelsen at gøre. Ved synet 1866 var grevskabet repræsenteret ved godsinspektør Otto Aae, Boller.

¹⁶ *Kjær 1980* og note 5.

¹⁷ Den murede gesims i Tyrsted, Skjold og Stenderup har fællestræk med den i Nebsager Kirke, der blev istandsat af Peter Puck 1868–69 (jf. s. 1103).

¹⁸ En tilsvarende 'romanisering' fandt 1909 sted i Stenderup.

¹⁹ *Medd. ÅrhSt* 1995, 166–67.

²⁰ NM. Indb. ved Birgit Als Hansen 1994. Udgravningen blev indstillet 60 cm under nuværende gulv, uden at der blev påtruffet rester af ældre gulvlag.

²¹ *Kjær 1980*.

²² NM. Indb. ved Birgit Als Hansen 1994.

²³ *Medd. ÅrhSt* 1987, 120. Jf. også *Horsens Folkeblad* 13. sept. 1986.

²⁴ NM. Søren Abildgaards notesbog IX (1771), 16–17.

²⁵ Synsprotokol 1861 ff. citeret gennem *Kjær 1980*.

²⁶ Bent Knie-Andersen, *Horsens købstaden og guldsmedene 1500–1900*, Horsens 2006, 277–81.

²⁷ Hun var gift med grev Mogens Friis til Frijsenborg.

²⁸ *HofmFund* IV, 757.

²⁹ Nordjyllands Orgelbyggeri i Aalborg ved Emil Nielsen: Fortegnelse over leverede Orgler, o. 1920, i Den Danske Orgelregistrant.

³⁰ *Kjær 1980*. I synsprotokollen anføres det, at Hans Mikkelsen er forhenværende gårdmand.

³¹ Et sæt tegninger, udført 1890 af H. Estrup, viser orglets udseende og placering. Bælgene var anbragt på pulpituret, syd for orgelhuset.

³² Denne stemme var udbygget til g^{'''}.

³³ *LAVib*. *Ribe bispearkiv*. Kirke- og præstegårdssyn 1811–15 (C 4.709).

³⁴ Jf. *DK Ribe* 3089.

³⁵ Jf. note 2 og 7.

³⁶ Jf. også F. Uldall, *Kirkeklokker*, 2. udg. 1982, efterskrift ved Jens Vellev, 9* og Svend Sørensen, »Campanologiske kuriositeter« i *Acta Campanologica* vol. 4, nr. 8, 1990.

³⁷ *Resen. Årh* 143–44.

³⁸ Uldall var ikke opmærksom på støberens navn på klokken i Hjarnø Kirke, jf. s. 1540.

³⁹ Jf. Ebbe Nyborg, »Kirkernes indretning og skatte«, *Årb. Vejle* 1999, 147, hvor Horsens er foreslået som hjemby.

⁴⁰ NM. Korrespondance, museet måtte for at få klokken frikøbe den med værdien af dens vægt.

⁴¹ *Resen. Årh* 143. Omtalen er anført under Uth Kirke.

Fig. 25–26. Frådstensmurværk i skibets vestre gavlspsids set fra loftet (s. 1635). 25. Udsnit med bomhuller. 26. Gavlens afbrudte nordside med murkerne. Foto AM 2012. – *Masonry of calcareous tufa in the western gable point of the nave, seen from the loft. 25. Detail with putlog holes. 26. Interrupted north side of the gable with wall core.*

⁴² NM. Søren Abildgaards Notesbog nr. 9 (1771, 16–17) samt rentegning. Den sidste er gengivet i Poul Grinder-Hansen, *Søren Abildgaard (1718–1791) Fortiden på tegnebrættet*, 2010, kat. 591. I bogen findes endvidere en redegørelse for Søren Abildgaards liv og virke.

⁴³ Løffler, *Gravsten* 24 med fig. 93. Løffler antog Peter Kæller for en gejstlig.

⁴⁴ Jf. forrige note. Beckett, *DaKunst* 261, 263.

⁴⁵ Tue og Bodil Gad, *Rejsen til Jakobsland*, Højbjerg 1975, 63–66. Jf. *DiplDan* 2. rk.V, nr. 158.

⁴⁶ Liebgott, *Hellige mænd og kvinder* 36–42.

⁴⁷ Bente Jensen, »De tog taske og stav – Danske pilgrimsrejser i middelalderen«, *Ud-ude-hjem. Rejsen i historien. Den jyske historiker* nr. 46, 1988, 32–34. Forfatteren henviser her til K. Köster, *Pilgerzeichen und Pilgermuscheln von mittelalterlichen Santiagostrassen, Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien* 2, Neumünster 1983, 143. Om pilgrimme i grave med Ibs-skaller se også Hanne Dahlerup Koch, »Jakobspilgrimme fra Holbæk«, *Fra Holbæk Amt* 1990, 11–26.

⁴⁸ Denne hypotese finder også en vis støtte i stenens formentlig oprindelige plads under korbuen, hvor det var almindeligt at begrave sognets prominente folk (jf. ndf.).

⁴⁹ Gad 1975 (jf. note 45) og Liebgott (jf. note 46). I Eidsfjord i Norge findes en samtidig gravsten, der viser Skt. Jakob selv stående i pilgrimsskrud med den afdøde kvinde knælende ved hans fødder. Stenen er afbildet i Anne Marta Hoff, *Korskillet i Eidfjord*, Bergen 1991, 4.

⁵⁰ Nærmest kommer vel biskop Jens Krag (†1301) sten i Sorø Klosterkirke, der hovedsagelig kendes gennem en ældre tegning. Se DK Sorø 88, 91 og Løffler, *Gravsten* Tavle XVIII.

⁵¹ Se F. A. Greenhill, *Incised Effigial Slabs. A Study of engraved Stone Memorials in Latin Christendom, c. 1100 to c. 1700*, London 1976, eksempelvis fig. 11a, 24a, 42b, Henry H. Trevick, *Monumental Brasses*, New York 1969, 18–20, 24–31 og Sally Badham & Malcolm Norris, *Early Incised Slabs and Brasses from the London Marblers*, London 1999. Jf. også DK Ribe 591–94.

⁵² Jf. Øystein Ekroll, *Her hviler... Nidarosdomens gravsteinsutstilling*, Trondheim 2001. Der findes i disse engelskpåvirkede gravsten eksempler på tilsvarende manierede håndstillinger som hos Peter Kæller.

⁵³ Venligst meddelt af Lars Berggren, Åbo Universitet. Nævnes kan en præstegravsten fra Tønjum Kirke, som nu er i Bergens Museum.

⁵⁴ Visuel bestemmelse ved Lars Berggren.

⁵⁵ Jf. J. W. Hammer, *Visby domkyrkas gravstenar*, Stockholm 1933, og Klaus Krüger, *Corpus der mittelalterlichen Grabdenkmäler in Lübeck, Schleswig, Holstein und Lauenburg*, Stuttgart 1999.

⁵⁶ Jf. eksempelvis *DK Ribe* 1063 f.

⁵⁷ Fru Otterstrøm havde kransen hængende i sit soveværelse, men ønskede, at den efter hendes død skulle ophænges i koret.

TYRSTED CHURCH

In 1560–1921 the church belonged to the manor of Boller (from 1672 part of the estate Frijsenborg).

Building. The church is a Romanesque building of calcareous tufa, consisting of chancel and nave. The masonry has been somewhat disturbed, and all that has been preserved of the original details is the round-arched windows, which have stood since 1903 as exterior niches. In the decades around 1500 a tower was added in the west and a porch in the north, and at the same time vaulting was built in the chancel and nave. The church underwent extensive repairs in 1866–67, which also included the furnishings and corresponded to the renovations that were carried out in the same years at Frijsenborg's churches in Skjold and Stenderup. The windows were given their present form in 1903, and in 1913 the porch was given a corbie gable.

Furnishings. The only thing contemporary with the building is the simple Romanesque granite font. A South German baptismal dish from c. 1550 only came to the church after 1700. The pulpit must be dated to c. 1580, and the altar candlesticks were donated in 1693 by Anna Maria von Offenbergh, Countess of Frijsenborg.

Almost all the remaining furnishings came with a radical restoration around 1866–67. This applies to the neo-Gothic altarpiece, the altar rail, a crucifix, the pews and the hymn boards. The altar plate from 1911 was supplied by Rasmus Jensen, Horsens, and bears the donor's inscription of the church-owner Count Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs.

Colour scheme, furnishings and restorations. The church was given a colour scheme by Erik Ring Hansen in 1986, when the furnishings became a green background colour supplemented with red, black, white and a little blue.

Of medieval fittings we know a Late Gothic altarpiece with 'images of saints', which probably served until as late as 1866–67, and a chalice with the date 1502, which was originally donated to Burkal Church (Tønder County).

Among the *sepulchral monuments*, an incised slab from c. 1275–1300 commemorating Peter Keller is especially worth noting for its quality and its rare motif. The rich pilgrim's equipment with the scallop on the travel bag, the pilgrim's staff and the palm branch should very probably be understood to mean that he was a professional pilgrim who had visited among other places Santiago de Compostela and Jerusalem. Since the scallop could be a general badge for pilgrims, it is however also possible that he was a prosperous pilgrim from the parish who had been in Jerusalem and was now buried in his pilgrim's costume. The material is Gotland limestone. But we cannot say whether Peter Keller's image was carved at the quarries on Gotland, in North Germany or possibly in Denmark.

A tombstone from c. 1620 was laid over the pastor and rural dean Rasmus Hansen, whose epitaph is supplemented with numerous Biblical quotations.